

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	Wilhelmus à Brakel (1635-1711) / J. van Genderen.
Auteur(s)	Genderen, J. van
In	<i>De Nadere Reformatie. Beschrijving van haar voornaamste vertegenwoordigers /</i> T. Brienen ... [et al.], ('s-Gravenhage, Boekencentrum, 1986), p. 165-191.
Copyright	2007 / erven J. van Genderen Boekencentrum Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.06.15; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B98014229

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

Wilhelmus à Brakel (1635-1711)

Prof. Dr. J. van Genderen

LEVENS GESCHIEDENIS

Wilhelmus à Brakel is een bekende figuur uit de Nederlandse kerkgeschiedenis. Zijn vader, Dirk Gerrits van Brakel of Theodorus à Brakel, werd zonder academische studie in 1638 predikant. Twee van zijn geschriften zijn herhaaldelijk herdrukt: *Het geestelijck leven* en *De trappen des geestelycken levens*. Het laatste is postuum verschenen en door zijn zoon uitgegeven. Het werk van Theodorus à Brakel heeft een sterk mystieke inslag¹.

Op 2 januari 1635 werd in het gezin Brakel, dat toen in Leeuwarden woonde, een zoon geboren, die Willem en later meestal Wilhelmus werd genoemd. Hij studeerde theologie in Franeker en in Utrecht en werd in 1662 predikant in Friesland, eerst te Exmorra, daarna te Stavoren (1665), Harlingen (1670) en Leeuwarden (1673). Vanaf 1683 diende hij de kerk van Rotterdam, waar hij op 30 oktober 1711 overleed. Naar de gewoonte van die dagen hield een collega een gedachtenispreek. Uit die *Algemeene rouwklacht in de straten van Rotterdam* van ds. A. Hellenbroek is af te leiden, dat Brakel niet pas na zijn dood de erenaam 'Vader Brakel' kreeg, maar al tijdens zijn leven zo werd aangesproken. Hij stond in hoge achting bij velen, tot in het buitenland toe. Men zag hem als een man Gods, die men wilde raadplegen, wat ook uit bewaard gebleven brieven blijkt. Hij kon op de kansel donderen als een Boanerges, troosten als een Barnabas, onderwijzen als een Paulus en lieflijk lokken als een Johannes. Zijn kracht lag vooral in het geven van geestelijke leiding. Hellenbroek sprak over de tere en innige godsvrucht, waarin Brakel de gemeente tot een voorbeeld was en beschreef de laatste dagen van zijn leven. Hij is heengegaan in de volle zekerheid van het geloof en hij getuigde van zijn liefde tot Jezus, soms met de woorden van Bernard van Clairvaux: O, mijn allerzoetste Jezus, hoop van een hijgende ziel. De herdenking van Brakel liep uit op de woorden: Let op de vrome en zie naar de oprechte, want het einde van die man zal vrede zijn (Ps. 37:37)².

Wilhelmus à Brakel was getrouwd met Sara Nevius. Zij schreef meditatieën over het verborgen leven voor de Heere, die hij na haar dood liet verschijnen.

Brakel ontmoette Anna Maria van Schurman, met wie zijn vrouw bevriend was, en anderen die onder de bekoring waren gekomen van het Labadisme. Hij heeft zich daar grondig in verdiept en is na een tijd van aarzeling en na gesprekken met De Labadie en Yvon niet alleen tot een besliste afwij-

zing van dit sektarisme gekomen, maar heeft er ook tegen gewaarschuwd in zijn geschriften.

De biografen van Brakel maken ook melding van de tegenstand waarop de ‘bijzondere oefeningen’ in Leeuwarden stuitten. Dat waren conventikels die onder zijn leiding gehouden werden. Ernstiger waren twee conflicten met de overheid. Eerst had hij als voorzitter van de Friese synode verklaard, dat de overheid het recht niet had, een predikant af te zetten – het ging toen over ds. J. Koelman. In Rotterdam betwistte hij in een preek de overheid de bevoegdheid, de approbatie van een beroep te weigeren. Hij verdedigde de onafhankelijkheid van de kerk en trotseerde schorsing en verlies van traktement. In Leeuwarden won hij het pleit en in Rotterdam is het tot een zekere schikking gekomen. We zien Brakel hier optreden als een man met een vaste overtuiging, die niet bevreesd was voor mensen. Hij verdedigde het standpunt, dat de overheid geen macht in en over de kerk heeft.

Terecht is van Brakel gezegd, dat hij ijverde tegen alles waardoor kerk, waarheid of godsvrucht gevaar liepen. Er zijn er in zijn tijd veel meer geweest die voor de waarheid gestreden hebben, maar niet allen zijn tegelijk zo opgekomen voor het recht van de kerk en voor een godvruchtig leven. Die ijver treffen we vooral bij de mannen van de Nadere Reformatie aan.

Wilhelmus à Brakel is tot deze beweging te rekenen. Wel moet opgemerkt worden, dat hij geen geschrift heeft nagelaten dat te vergelijken is met de *Twist des Heeren van Witsius* (1669), de *Beschouwinge van Zion* van Lodenstein (1676) en de *Pointen van Nodige Reformatie* van Koelman (1678) en dat ook uitdrukkingen als ‘nadere reformatie’ of ‘nodige reformatie’ bij hem niet voorkomen als bij anderen. Toch is er zoveel overeenkomst en verwantschap met de gedachten en thema’s die voor deze beweging kenmerkend zijn, dat daarbinnen zeker ook een plaats toegekend moet worden aan Brakel.

Hij neemt dan ook nog een belangrijke plaats in. Dat heeft hij vooral te danken aan zijn in 1700 verschenen hoofdwerk, waarvan Hellenbroek zei, dat het zo waardevol was, dat het de tijd wel zou verduren. Die voorspelling is uitgekomen!

Er is al direct veel vraag naar de *Redelijke Godsdienst* van Brakel geweest en ook na de achttiende eeuw is het omvangrijke werk telkens opnieuw uitgegeven. Enkele andere geschriften van Brakel zijn in de *RG* opgenomen of verwerkt³. Zelf noemde hij o.a. *Hallelu-jah* en *Leere en leydinge der Labadisten*.

Het is geen theologisch handboek, maar een eenvoudig en overzichtelijk geschreven verhandeling over het christelijk geloof en het christelijk leven. Het eerste deel is een bijna complete geloofsleer.

Brakel was uitermate praktisch. Dat is ook het geheim van zijn invloed. De titel zegt al, dat de goddelijke waarheden van het genadeverbond ook tot

beoefening aangedrongen worden. De auteur hoopte ook wel, dat studenten, proponenten en jonge predikanten er winst mee zouden kunnen doen, maar hij heeft toch speciaal de gemeente op het oog gehad. Hij gaf zelfs een soort van gebruiksaanwijzing: ‘Maakt kleine gezelschapjes van bekenden onder elkander, leest daar telkens een hoofdstuk of gedeelte, en laat het gelezene u stof geven tot stichtelijke samensprekingen’.

Het driedelige werk gaat over de goddelijke waarheden van het genadeverbond. Evenals zijn tijdgenoot Herman Witsius gaf Brakel een centrale plaats aan het verbond der genade. Dat wil niet zeggen, dat hij een volgeling was van Coccejus, bij wie de meeste foederaaltheologen van die tijd zich geheel of gedeeltelijk aansloten. Brakel stond bij de leerverschillen aan de zijde van Voetius.

Als men hem ‘Vader Brakel’ genoemd heeft en als men hem nog wel zo noemt, is dat niet alleen een blijk van hoogachting en waardering, maar ook een aanduiding van het gezag dat hij gekregen heeft. Er waren zelfs ‘Brakelse Voetianen’, die men om hun praktische zin onderscheidde van de ‘Marckse Voetianen’ (naar Johannes à Marck).

Wilhelmus à Brakel is met zijn *RG* een van de meest gelezen oude schrijvers. ‘Vader Brakel’ is ook een van de vaders van de gereformeerde traditie in Nederland.

HET VERSCHIL MET DE LABADISTEN OVER DE KERK

Het is voor Wilhelmus à Brakel niet gemakkelijk geweest zijn houding te bepalen tegenover het Labadisme. Hij schreef zelfs, dat hij in de tijd dat hij in Stavoren predikant was, zeer geneigd was zich met hen te verenigen. Maar na geruime tijd liet de Heere hem uit zijn Woord duidelijk zien, dat hun weg een afwijking van de waarheid was. Toen zij in 1675 in Friesland kwamen, kreeg Brakel brief op brief uit zijn vroegere gemeente Harlingen. Hij begon weer te vasten, te bidden en te onderzoeken, waardoor hij zo gesterkt werd, dat hij er met alle ernst van getuigde, dat zij dwaalden.

Brakel ontdekte bij hen verschillende afwijkingen van de gereformeerde leer. Maar het voornaamste verschilpunt was toch de visie op de kerk.

Jean de Labadie en zijn geestverwanten meenden zich niet alleen te moeten afzonderen van de wereld, maar ook van de Nederlandse kerk, omdat het daar werelds toeging. De zuivere leer moest door de leden van de kerk oprecht aanvaard en de tucht naar behoren toegepast worden. Maar daar ontbrak het aan. De gemeente van de Labadisten zou weer het beeld vertonen van de eerste christelijke gemeente te Jeruzalem.

Brakel schreef de kerk echter niet af. Hadden de Labadisten dan ongelijk,

als zij op allerlei symptomen van verwereldlijking wezen? Brakel gaf niet weinig toe. Hij deed dat al in zijn *Hallelu-jah*: Telkens wanneer ik de heerlijke toestand van de kerk in de tijd van de apostelen overdenk, verheug ik mij. Maar ik bedroef mij over de toestand waarin zij nu verkeert en ik zou willen dat mijn ogen springaders van tranen waren om de droevige, geesteloze en verdorven toestand van de kerk, zoals ze nu is, te bewenen. In de *RG* horen we geen ander geluid. Neerlands kerk is gans bedorven en niet alleen in zeden. Allerlei nieuwigheden in de leer komen voor de dag. Waar onwetendheid de overhand niet heeft, breken de dwalingen door. Bezoekingen van God zullen over Nederland komen en de godzaligen zullen beproefd worden. Waar is de vrede, liefde, geloof, heiligheid⁴?

Ook volgens Brakel is de kerk een afgescheiden vergadering, maar anders dan de Labadisten dat bedoelden. Hij had het oog op een scheiding van hen die van de wereld of van een valse godsdienst zijn. De kerk is een vergadering van ware gelovigen. Maar er is nooit een kerk geweest en er zal ook nooit een kerk op aarde zijn, waar geen onbekeerden als ‘bijlopers’ in zijn. Doorgaans zijn zij in de meerderheid. Er is geen zuivere en volmaakte kerk. Altijd is er kaf onder het koren, onkruid onder de tarwe. Men moet om de onzuiverheid de kerk niet uitlopen, zoals de Labadisten dat doen.

Alleen in de ware kerk is Christus met zijn zegeningen en allen die het geklank kennen, begeven zich daarheen. Veel vergaderingen roepen echter, dat zij de kerk zijn. Daarom moet men de ware en de valse kerk van elkaar kunnen onderscheiden.

Het eerste en voornaamste kenmerk is de ware leer, die overeenkomt met het Woord van God. Maar als er in de kerk veel dwalingen zijn? Het eerste antwoord van Brakel is: Al overstromen de dwalingen de ware kerk zoals in de tijd van de antichrist (de antichrist is voor hem de paus van Rome!), toch is het Woord er nog en de ware leer, en zijn er nog die de waarheid verdedigen en tegenstanders van de dwalingen zijn. Het tweede antwoord: Niet alle dwalingen raken het fundament. ‘Maar als in een vergadering overstromende grond-dwalingen komen, en aldaar maar enige waarheden, die niet zaligmakend zijn, blijven, gelijk in alle ketterse vergaderingen nog wel enige waarheid is, zo houdt die particuliere kerk op een kerk te zijn, en alle ware gelovigen zijn dan gehouden en verplicht zich van die vergadering af te scheiden, en God trekt de zijnen alsdan daar ook uit’ (*RG*, I, 580). Men zou kunnen zeggen, dat een afscheiding voor Brakel een uiterste mogelijkheid was.

Anders dan de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*, waarnaar hij in zijn leer van de kerk wel verwees, beschouwde Brakel de heiligheid van de leden van de kerk als het tweede kenmerk van de ware kerk. Maar verzwakte hij hiermee zijn positie tegenover de Labadisten niet? Hij vroeg zichzelf immers af, waar de heiligheid was. Hij ontdekte zoveel verdorvenheid! Hij meende het

probleem zo op te kunnen lossen, dat de heiligheid van de kerk betekent, dat de ware heiligheid daar te vinden is en dat de ware leden die deelachtig zijn, al kunnen zij in de minderheid zijn.

Het derde kenmerk is het rechte gebruik van de sacramenten en het vierde het gebruik van de sleutels: de verkondiging van het Woord en de christelijke ban. Sommigen maken daar wel ernst mee, maar in het algemeen schijnt het, alsof de Heere Jezus deze tweede sleutel niet aan de gemeente gegeven heeft. Er is in dit opzicht groot verval. Het is te vrezen, dat de Heere zijn kandelaar wel eens van zijn plaats zou kunnen wegnemen. Velen laten alles maar op zijn beloop. Anderen zien er geen doorkomen aan (704, 705).

Soms klinkt er bij Brakel zelf een toon van berusting: ‘t Is de bedeling Gods in alle tijden geweest, de kerk in de wereld zo verdorven te laten’ (615). Toch volstaat hij niet met een beschrijving van het kerkelijk leven met al zijn gebreken. Predikanten, ouderlingen en diakenen worden opgeroepen om trouw te zijn in hun ambtelijk werk. Vreselijk zal Gods oordeel zijn over alle ontrouwe opzieners!

Bij de ambtelijke opdracht van de herders en leraars staat het bidden voorop. Dan volgen preken, catechiseren en huisbezoek doen. Daarbij valt op, dat er twee vormen van catechisatie worden genoemd die lang niet overal voorkwamen: een soort vormingscursus voor jonge mannen en een catechisatie over de oefening van de godzaligheid ‘om de handelingen Gods met de zielen in haar bekering en voortgang te ontdekken, om gevallen van consciëntie en allerlei staten der zielen... voor te stellen en bestieringen te geven’ (669, 670). Dat kon in een kleine besloten kring plaats hebben, maar wel onder leiding van een predikant. Wij weten, dat Brakel zelf dikwijls leiding gaf aan dergelijke oefeningen of conventikels⁵.

Aan het hoofdstuk over de kerk is in de *RG* nog een afzonderlijk hoofdstuk toegevoegd: Men moet zich bij de kerk voegen en bij haar blijven. Evenals in de eerder verschenen geschriften tegen het Labadisme, waarnaar hij verwees (604), veroordeelde hij daarin de afscheiding van de Gereformeerde kerk in duidelijke termen. Het is een verschrikkelijke zonde de kerk te verlaten en een betere te willen oprichten, want de kerk is maar één, zij is Christus’ lichaam. De Heere heeft zulk werk nooit gezegend. ‘Als de Heere zijn kerk zuiverder zal gelieven te maken, zo zal Hij het zelf doen, door zijn Heilige Geest in een meerdere mate over zijn kerk uit te storten’ (605). De Gereformeerde kerk is de alleen ware kerk, op de ene plaats zuiverder dan op de andere. De waarheid wordt er nog zuiver gepredikt, de zonden bestraft en tegengegaan, de godzaligheid wordt voorgesteld en er wordt op aangedrongen. De Heilige Geest werkt nog door het Woord. De tucht wordt er nog geoefend tegen hen die afdwalen in leer en leven. Wat is het dan dwaasheid de kerk te verlaten en zich naar de dorre woestijn te begeven!

Maar mag men zich dan misschien van het avondmaal onthouden, zolang de kerk zo bedorven is? Het antwoord is: Ganselijk niet!

Men had in de tijd van de Nadere Reformatie te maken met het probleem van de mijding van het avondmaal, dat na het optreden van de Labadisten nog erger werd. Zij zeiden met Yvon: Het heilige voor de heiligen! Men mag aan het avondmaal geen gemeenschap hebben met mensen die niet wedergeboren zijn.

Brakel had oog voor de moeite die de ‘scrupuleuzen’ hadden, maar hij wees erop, dat de zwaartillenden, die hij ook de vreesachtigen of bekommerden noemde, hun kinderen toch ook lieten dopen en zodoende gemeenschap hadden met de kerk. Men hoeft er niet verzekerd van te zijn, dat allen die mee aanzitten aan de tafel van de Heere, bekeerd zijn. Men kan daar ook niet volstrekt zeker van zijn⁶.

Zoals gezegd is, was er meer in geding tussen Brakel en de Labadisten. Het ontging hem niet, dat bij hen spiritualistische opvattingen leefden, die een ernstige bedreiging vormden voor het kerkelijk leven, maar niet minder voor het geloofsleven. Hij schreef een *Waerschouwende Bestieringe tegen de Piëtisten, Quiëtisten en diergelyke*, waarin ook uitkomt, hoe beducht hij was voor het Labadisme⁷.

VERBOND EN VERKIEZING BIJ BRAKEL

De goddelijke waarheden van het genadeverbond

De *RG* heeft een voorgeschiedenis. De auteur zei zelf, dat hij sinds het begin van zijn kerkelijke dienst een vast voornemen had niets uit te geven. Maar hij reageerde op een uitdaging, toen hij in 1680 een strijdschrift het licht liet zien, waarin ingegaan werd tegen de Coccejaanse interpretatie van Psalm 8, die een predikant van elders, ds. David Flud van Giffen, in Leeuwarden had gegeven.

Dit geschrift tegen Van Giffen is uitgegroeid tot een nieuw werk, waarin hij op verzoek ‘enige praktikale stof’ opnam. De verklaring van Psalm 8 is de inleiding, maar een verhandeling over het genadeverbond is de hoofdzaak geworden. Op het titelblad kwam te staan: *Hallelu-jah ofte Lof des Heeren, over het Genaden-Verbondt, ende des selfs Bedieninge in het Oude en N. Testament* (1687). In het woord vooraf zei de auteur, dat hij er sterk toe neigde om er een geheel werk van te maken over het verbond der genade. Ruim tien jaar later was het zover.

De hoofdtitel van het boek dat toen verscheen, zegt niet veel. De woorden *Logikè Latreia, dat is Redelijke Godsdienst* zijn wel ontleend aan Romeinen 12:1, maar hebben daar een andere betekenis. Brakel bedoelde ermee, dat

God een dienst in geest en waarheid, met verstand en redelijkheid eist. De rede is een middel om te weten wat God geopenbaard heeft. De gedachte dat de rede het bij de exegese van de Schrift en in geloofszaken te zeggen heeft, wordt echter radicaal afgewezen. Dat was niet overbodig, want het rationalisme was terrein aan het winnen.

In de *RG* worden 'de goddelijke waarheden van het genade-verbond verklaard, tegen partijen beschermd en tot beoefening aangedrongen'. Men kan er dus thetische, antithetische en praktische elementen in onderscheiden. Er zijn nog wel schoolse trekken in aan te wijzen, want de reeksen tegenwerpingen, die afzonderlijk beantwoord en weerlegd worden, herinneren aan de scholastieke methode. Maar daardoor vermindert de waarde van het werk nauwelijks.

Het duurt wel lang, voordat het genadeverbond zelf aan de orde komt. Eerst geeft Brakel de leer van de openbaring, de leer van God en zijn besluiten, de leer van het verbond der verlossing, de schepping, de voorzienigheid, het verbond der werken en de zonde. Dan wijdt hij een hoofdstuk aan het verbond der genade om daarna over de persoon en het werk van Christus te gaan spreken. Dat maakt het hem mogelijk. Christus te zien als de Borg van het verbond, de kerk gelijk te stellen met de bondgenoten en het daarna te hebben over de wegen waardoor de Heere de bondgenoten overbrengt in zijn verbond en hen tot de zaligheid leidt: roeping, wedergeboorte, geloof en rechtvaardigmaking. Met enkele hoofdstukken over de sacramenten en twee toevoegingen wordt het eerste deel van de *RG* besloten.

Het tweede deel heeft betrekking op het leven van de ware bondgenoten. Het eerste thema is de heiligmaking en heiligheid. Rechtvaardiging en heiliging zijn door deze opbouw van het geheel op een merkwaardige wijze van elkaar gescheiden, omdat de rechtvaardiging tot de toepassing van de zaligheid wordt gerekend en de heiliging bij het leven van de ware bondgenoten ter sprake komt.

Het derde deel, dat het minst uitvoerig is, gaat over de bedeling van het verbond en de handelingen van God met zijn kerk in het Oude Testament onder de schaduw en in het Nieuwe Testament onder de vervulling. We treffen hierin een verklaring aan van het boek De Openbaring van Johannes.

Het genadeverbond

De definitie die gegeven wordt, is erg lang uitgevallen. In hoofdzaak wordt erin gezegd, dat het verbond der genade een overeenkomst of verdrag is tussen God aan de ene zijde en de uitverkorenen, die in zichzelf zondig en verdoemelijk zijn, aan de andere zijde. God belooft daarin de verlossing van alle kwaad en de toebrenging van alle zaligheid uit genade door de Middelaar Jezus Christus. De mens stemt met heel zijn hart toe in de beloften, neemt ze

aan en geeft zich daartoe in dat verbond aan God over, hetwelk God door sacramenten verzegelt om de bondgenoten er de verzekering van te geven. In dit alles wordt Gods vrije en ondoorgrondelijke genade verheerlijkt.

Brakel lichtte met voorbeelden toe, dat een verbond altijd een onderlinge verbintenis is met een bewilliging van beide zijden⁸. Het eigenlijke wezen van het verbond bestaat zelfs in de wederzijdse bewilliging. Het genadeverbond is voor het grootste deel eenzijdig, maar omdat één alleen geen verbond maakt, hoort de bewilliging van de mens erbij en in zoverre is het tweezijdig.

Een gereformeerd theoloog die het zo voorstelt, moet het verbond wel beperken tot de uitverkorenen, want de bewilliging is voor hem een vrucht van de verkiezing. Zij die tot het maken van dit verbond komen, zijn de uitverkoren kinderen van God⁹.

Deze zienswijze was in die tijd vrij algemeen. Theologen die in Leeuwarden of in Rotterdam collega's van Brakel waren als Witsius en Hellenbroek, dachten er niet anders over. Witsius zag het genadeverbond als een overeenkomst tussen God en de uitverkoren zondaar en Hellenbroek antwoordde op de vraag, met wie het genadeverbond wordt opgericht: Alleen met de uitverkorenen.

Hoewel het verbond blijkens deze formuleringen beperkt wordt tot de uitverkorenen en Brakel van geen uitwendig verbond wil weten, kan men niet zeggen, dat de gehele leer van het verbond nu ook door de uitverkiezing wordt beheerst. Een van de thema's van het *Hallelu-jah* is de aanbidding van het genadeverbond. Het verbond met al zijn beloften wordt ieder die onder de bediening van het evangelie leeft, aangeboden. Daarom is het niet geloven zonde. Ook mensen die niet uitverkoren zijn, worden door Christus genodigd en geroepen¹⁰.

De nadruk valt bij Brakel op de 'overgang in het genadeverbond' of het in treden en ingaan in het verbond met God. Dat gebeurt door toestemming van de beloften, aannemen van het beloofde en overgave aan God. Er is een verbondshandeling tussen God en de gelovigen. Het genadeverbond wordt aan de zijde van God opgericht door aanbieden, beloven en aan de zijde van de mens door aannemen en overgeven (*RG*, I, 354).

Brakel aarzelde niet om op te wekken tot het geloof, of zoals hij het in dit verband ook noemen kon, tot het kiezen van Jezus Christus. Allen die Hem kiezen, Hem aannemen, op Hem zien, naar Hem verlangen, op Hem wachten om vergeving der zonden, vrede, troost en kracht tot heiligmaking door Hem te ontvangen, gaan waarlijk in dit verbond in.

Een brede behandeling van de kentekenen van een waar bondgenoot en gelovige en van een vals bondgenoot en tijdgelovige vult een heel hoofdstuk van zijn *Hallelu-jah*. In de *RG* hebben deze kenmerken eveneens een belangrijke functie. Ze komen op zoveel plaatsen voor, dat men er niet omheen kan.

Ook door gereformeerde theologen die niet tot de Nadere Reformatie gerekend worden, zijn de kenmerken van de genade naar voren gebracht, maar het gaat niet altijd zozeer over het onderscheid tussen het echte en het onechte, tussen wat werkelijk van God komt en wat niet. Dat laatste gebruik van de kenmerken is vooral eigen aan de schrijvers van de Nadere Reformatie.

Bij deze verbondsbeschouwing behoort een bepaalde sacramentsleer. Ook de sacramenten worden in het licht van Gods wegen met zijn uitverkorenen gezien. De Heilige Geest zelf is het zegel van de eeuwige erfenis.

Er is een inwendige verzegeling, waarbij de Heilige Geest de genaden in hen toont, hen bij de woorden van de Schrift brengt die de zaligheid beloven aan hen die zo en zo zijn, en hen doordat zij zich met die plaatsen vergelijken, doet concluderen, dat ze in de staat der genade zijn. De Geest getuigt hetzelfde als hun eigen geest (Rom. 8:16).

Bij die inwendige verzegeling voegt God de verzegeling door de sacramenten. Maar alleen voor de ware gelovigen is het sacrament een zegel of verzegeling van het verbond der genade. ‘De doop verzegelt alleen uitverkorenen’ (948, 949, 978).

De kinderdoop, die Brakel bijbels achtte en die hij ook tegen de Labadisten en anderen verdedigde, scheen hem wel voor problemen te stellen. Enerzijds staat in de *RG*, dat de kinderen van de bondgenoten geen inwendige heiligheid hebben, maar heilig zijn door een verbondsheiligheid. Anderzijds lezen we: Dewijl de kinderen der bondgenoten niets vertonen dat voor of tegen is, zo hebben wij ze niet te onderscheiden, maar hen uit kracht van de belofte voor kinderen Gods te houden, totdat zij het tegendeel vertonen. Zodat in Christus geheiligd te zijn, is deel te hebben aan Christus. Bij die uitdrukking uit de eerste doopvraag dacht Brakel aan de kinderen van de bondgenoten in het algemeen¹¹.

Hij liet de vraag naar de betekenis van de doop voor de kinderen persoonlijk rusten. Heeft God als de God van het verbond aan ieder van hen zijn beloften geschonken? Dat wordt door Brakel niet gezegd. Bij de doop wordt uitgesproken, dat de kinderen in Christus geheiligd zijn. Mochten zij nu ook van zichzelf denken of veronderstellen, dat zij in de volle betekenis van het woord deel hadden aan Christus? Brakels gedachten gingen niet in deze richting. Bouwen op veronderstellingen was er niet bij; vertrouwen op kenmerken van genade wel.

Het hangt met zijn beschouwing van het verbond, die tegelijk een beschouwing van de gemeente is, samen dat Brakel met grote nadruk wees op de noodzakelijkheid van het zelfonderzoek. In een tijd waarin het Nederlandse volk een gedoopte natie was, terwijl het echte geloof en de echte godsvrucht naar het oordeel van de mannen van de Nadere Reformatie bij velen ontbra-

ken, moest ernstig gewaarschuwd worden tegen valse gerustheid. Wat zegt gij van uzelf? Zijt gij een bondgenoot of niet? Gelovig of niet? Komt, beproeft u, onderzoekt u nauwgezet. Niet alle mensen, niet allen die gedoopt zijn, niet allen die naar de kerk en naar het avondmaal gaan, ja de minderheid van hen, veruit de minderheid, zijn ware bondgenoten en gelovigen en worden zalig. Er zijn immers maar weinig uitverkorenen. Weenigen vinden de smalle weg, maar velen zijn op de brede weg. Nalatigheid in het beproeven van zichzelf houdt de mens in de slaap van de zorgeloosheid. Om behulpzaam te zijn bij de zelfbeproeving stelde Brakel daarna ‘enige gestalten’ voor, zodat men zich kon ‘examineren’, bij welke soort men behoorde. Hij gaf eerst een beschrijving van hen die zonder Christus zijn en vreemdelingen zijn van de verbonden der belofte en daarna een van de begenadigden¹².

De uitverkiezing

De eeuw waarin de theologie van Brakel zich ontwikkelde, is ook de eeuw geweest van de strijd over de predestinatie. Het is daarom niet verwonderlijk, dat in het hoofdstuk dat aan de eeuwige voorverordining gewijd is, polemische passages voorkomen. Maar dat is niet de hoofdzaak.

Evenals de meeste theologen van zijn tijd gaf Brakel aan deze leer een plaats vóór de leer van de schepping. Ook verderop komen de uitverkorenen dikwijls als een categorie apart voor. De leer van verbond en sacramenten wordt door die van de verkiezing beïnvloed, maar men kan zich afvragen, waar de invloed ervan niet merkbaar is. Dan is het wel van bijzonder belang, hoe die leer er uitziet.

Er is van gezegd: De praedestinatie is bij Brakel dan ook geen geloofskennis, maar de willekeur van een ongekende en onbegrepen God, en in het verdere kan Brakel zich niet meer goed van deze duistere achtergrond distantiëren. Maar gelukkig is dit bij hem slechts een zijlijn¹³. Op dit oordeel is wel wat af te dingen. Toch heeft de uiteenzetting van Brakel er aanleiding toe gegeven.

Het vooropstellen van de predestinatie kan gemakkelijk leiden tot een supralapsarische voorstelling van verkiezing en verwerping. De voorverordining werd bij Brakel een eeuwig besluit van God om bepaalde mensen te scheppen, onder de zonde te besluiten en door Christus tot de zaligheid te brengen, maar andere mensen te scheppen, in zonde te laten komen en om de zonde te verdoemen. De verkiezing dient tot verheerlijking van Gods vrije genade en de verwerping tot verheerlijking van zijn rechtvaardigheid (*RG*, I, 171).

Vanwege de parallellie valt niet alleen bij de verwerping, maar ook bij de verkiezing de nadruk op de soevereiniteit van God. Hij is de soevereine Heer, die met het zijne handelt naar zijn welgevallen door de een te verkiezen en de ander te verwerpen¹⁴.

Het inzicht, dat de verkiezing een verkiezing in Christus is, ontbreekt nagenoeg geheel. Paulus schreef: Gelijk Hij ons uitverkoren heeft in Hem (Ef. 1:4). Die woorden worden wel eens aangehaald, maar ze functioneren bij Brakel nauwelijks. In zijn definitie van de verkiezing wordt het ‘in Christus’ gemist – anders dan in de *Dordtse Leerregels*. Christus komt er na het besluit van de verkiezing bij om het uit te voeren. De uitverkorenen zijn volgens Brakel eerder verkoren dan hun Borg, die tot hun behoud verkoren is (184).

Een gevolg van deze verkiezingsleer is, dat er niet op gewezen wordt, dat Christus de spiegel van de verkiezing is – een gedachte die we bij Calvijn vinden¹⁵. We bedenken, dat de heilszekerheid hier rechtstreeks mee te maken heeft.

Bij deze leer van de voorverordining kunnen de aanvechtingen bijna niet uitblijven. Terwijl een theologie zoals hij die gaf er mee debet aan is, moet Brakel dan op pastorale wijze hulp trachten te bieden. Hij acht het de plicht van ieder christen om naar zekerheid te staan. Hoe dat moet? ‘Men komt tot de verzekering door het Woord, daar vindt men klare beschrijving van de zulk die uitverkoren zijn. Als iemand dan die hoedanigheden in zich zelve bevindt, zo kan hij daaruit besluiten dat hij uitverkoren is’ (198, 202).

Wij krijgen de indruk, dat er geen directe weg is die van het geloven in Christus, in wie God de zijnen verkoren heeft, leidt naar de zekerheid van de verkiezing. Dan rest niets anders dan een conclusie uit wat men bij zichzelf ervaart van de roeping, het geloof en de heiliging.

Bij Brakel staat het verbond der verlossing of de raad des vredes heel dichtbij de uitverkiezing. Meer dan in de leer van de verkiezing komt Christus hier naar voren. De woorden van verwondering en aanbidding, waarop deze hoofdstukken uitlopen, spreken niet alleen van wat God gedaan heeft, uit wie, door wie en tot wie alle dingen zijn (Rom. 11:36), maar zeggen vooral ook, wie Hij in Christus voor de zijnen is. Liefde bewoog de Vader. Liefde bewoog de Heere Jezus. Christus heeft nu alles in zijn hand. Welgelukzalig zijn allen die op Hem vertrouwen (Ps. 2:12).

Israël

De vraag ligt voor de hand, in hoeverre Brakels opvatting van verbond en verkiezing zich weerspiegelt in zijn visie op Israël. Maar de samenhang tussen de gedachten over de toekomst van Israël en de dogmatische uitgangspunten inzake verbond en verkiezing is nog niet zo gemakkelijk aan te geven.

Brakel verdedigde de stelling, dat de gehele Joodse natie tot bekering zal komen. De voornaamste grond daarvoor was voor hem Romeinen 9 tot 11. Met Israël en met het volk van God wordt door Paulus niet de kerk van het Nieuwe Testament bedoeld, maar de Joodse natie. De apostel noemt hen niet Gods volk vanwege hun geloof en bekering, want zij waren ongelovig en on-

gehoorzaam, maar vanwege het verbond, dat God met Abraham en zijn zaad had opgericht (Gen. 17:7).

Zou God dat eeuwige verbond verbreken? Zou Hij zijn beloften niet vervullen? Dat is onmogelijk. Het is zijn volk en het zal zijn volk blijven (RG, III, 122, 123).

God zal aan Israël barmhartigheid bewijzen. Wat zal de aanneming wezen, anders dan het leven uit de doden? Naar aanleiding van deze woorden van Paulus (Rom. 11:15) schreef Brakel: Als God die verharde natie vervullen zal met Geest en genade in het erkennen en aannemen van de Messias, David, hun koning, zal het een uitnemender tijd zijn dan in de dagen der apostelen. De kerk uit de heidenen zal zo verwakkerd en verlevendigd worden door de bekering van Israël, dat hun vorige staat er zo bij verschijnen zal als een dode bij een levende. Wat zal dat een heerlijke tijd zijn! Wie zal dan leven? (125).

Alzo zal geheel Israël zalig worden. (Rom. 11:26). Dat is niet een bekering van enkelen, hier en daar één, maar een gehele nationale bekering. Hoe Brakel dat opvatte? ‘Niet dat zij allen waarlijk wedergeboren, en de eeuwige zaligheid zouden deelachtig worden, maar dat zij allen erkennen en belijden zouden dat Jezus is de Christus, de beloofde Messias, de Zaligmaker’.

Het woord ‘beminden’ (Rom. 11:28) wordt verklaard in het licht van verbond en verkiezing: beminden ten opzichte van het verbond met hun voorvaders, Abraham, Isaäk en Jakob; beminden ten opzichte van hun verkiezing tot bondgenoten, niet ten opzichte van de eeuwige verkiezing tot zaligheid (127, 128).

Wie dit leest, moet zich wel afvragen, wat Brakel bedoelde met het zalig worden van geheel Israël zonder dat allen de eeuwige zaligheid deelachtig zouden worden, terwijl zij wel allen zouden belijden, dat Jezus de Zaligmaker is.

In de hoofdstukken over de voorverordining en het genadeverbond ging hij uit van de gangbare dogmatische termen: de verkiezing was de verkiezing van eeuwigheid en het verbond het verbond met de uitverkorenen. Hier is echter sprake van een verkiezing tot bondgenoten, wat men een heilshistorisch begrip zou kunnen noemen. In zijn dogmatische verbondsbeschouwing behoort de inwilliging van de zijde van de mens tot het wezen van het verbond. Als het over Israël gaat, kan de inwilliging van het verbond echter ontbreken: een ongelovig en ongehoorzaam volk is toch Gods volk.

Wie het een met het ander vergelijkt, ontkomt niet aan de indruk, dat hier een spanningsveld aanwezig is. Wij weten niet, of Brakel zich dat bewust geweest is.

Hij geloofde ook, dat de Joodse natie weer terugkeren zou naar Kanaän en dat Jeruzalem herbouwd zou worden. Daarvoor beriep hij zich op teksten uit

het Oude Testament. Overigens nam hij niet aan, dat het tot een herbouw van de tempel zou komen en dat Israël over de gehele wereld zou heersen ‘en dergelijke dingen, die de Joden zich verbeelden en sommige Christenen dromen’. Wel zullen zij een republiek op zichzelf zijn onder de heerlijkste regering, zal Kanaän bijzonder vruchtbaar zijn en zullen de bewoners ervan zeer godzalig leven. Zij zullen een gedeelte uitmaken van de heerlijke staat van de kerk van de duizend jaren, die in Openbaring 20 voorzegd is (138).

Er zijn plichten die uit deze verwachting voortvloeien. Vestigt uw aandacht op de onveranderlijkheid van het verbond van God, dat met Abraham en zijn zaad opgericht is. Veracht de Joodse natie niet. Hebt medelijden met de staat waarin ze nu leven, want daarin kunnen ze niet zalig worden. Bidt voor hun bekering. Overtuigt hen door een heilige levenswandel. Spreekt over de Heere Jezus onder de naam van Messias.

De nationale bekering van Israël zou volgens Brakel in zijn dagen nog niet komen, maar komen zou zij! De Heere zij zijn oud volk genadig! (141, 142).

Als wij hierbij betrekken wat Brakel in zijn verklaring van Openbaring 20 gezegd heeft over het duizendjarig rijk of de duizendjarige heerlijke staat van de kerk op aarde, kunnen wij de vraag niet ontwijken, of Brakel een chiliast was.

Het hangt ervan af, wat men onder chiliasme verstaat. Men moet er in elk geval genuanceerd over spreken¹⁶.

In de zeventiende eeuw was het het algemene gevoelen van de gereformeerde theologen in Nederland, dat het grootste deel van het volk Israël tot het geloof in Christus zou komen. Waarin de volgelingen van Voetius en die van Coccejus ook verschilden, daarin toch niet¹⁷.

Niet allen meenden echter, dat er nog een bloeitijd voor de kerk te verwachten was, die geheel in de toekomst lag. Voor het besef van velen waren de duizend jaren van Openbaring 20 al geschiedenis of althans reeds begonnen. Brakel schreef evenwel – en we kunnen dat van een man van de Nadere Reformatie begrijpen – dat het er nog niet op leek. De tijd van de binding van de satan en van het heersen van de heiligen moest nog toekomst zijn.

Brakel was geneigd de profetieën letterlijk op te vatten. Als men niet kan zeggen, dat ze na de ballingschap in vervulling gegaan zijn, zullen ze nog vervuld worden. Dat geldt van de terugkeer van Israël naar Kanaän en van de herbouw van Jeruzalem. De letterlijke interpretatie is echter niet consequent doorgevoerd: geen herbouw van de tempel en geen herstel van de offerdienst.

Het meest typerend voor het eigenlijke chiliasme is de verwachting van een tweërlei wederkomst van Christus en een tweërlei opstanding. Het was voor Brakel echter een te aardse gedachte, dat Christus persoonlijk op aarde zal komen om hier duizend jaren lichamelijk en zichtbaar te heersen, terwijl een lichamelijke opstanding vóór de wederkomst van Christus voor hem een

verzinsel was van de ‘Chiliasten of duizendjarigen’ (RG, III, 325; II, 751).

Men moet W. à Brakel daarom niet zonder meer bij de chiliasten indelen.

GELOOF EN HEILSZEKERHEID

Geloven

Het geloof is de ziel van het christendom (I, 809). Het is een vertrouwen van het hart op Christus en door Hem op God, om gerechtvaardigd, geheiligd en verheerlijkt te worden, steunende op zijn vrijwillige aanbieding en beloften, dat Hij dat doen zal aan allen die Hem daartoe aannemen en zich daartoe op Hem verlaten (798). Het geloof bestaat dus in vertrouwen en dat is geen zaak van het verstand, maar van de wil.

In die tijd brachten sommigen het geloof meer in verband met het verstand, anderen zowel met het verstand als met de wil en weer anderen meer met de wil. Bij de laatste opvatting, die wij vooral bij Amesius vinden, heeft Brakel zich aangesloten. Kennis en toestemming, die in het verstand hun zetel hebben, zijn vooraf vereist, maar de ware gelovigen blijven daar niet bij staan. In de zekerheid, dat de Heere Jezus Christus hen roept en nodigt om tot Hem te komen, nemen de ware gelovigen Hem aan, geven zij zich aan Hem over en vertrouwen zij zich aan Hem toe.

Het ging Brakel om het daadwerkelijk geloven. Zijn geloofsbegrip is anti-intellectualistisch. Door het wezen van het geloof in het vertrouwen van het hart te zoeken kon hij het ware geloof van het historisch geloof onderscheiden.

Een ander aspect van Brakels leer van het geloof is in de polemiek met Yvon naar voren gekomen. Ook bij deze Labadist werd het geloof gekenmerkt door overgave aan Christus. Maar het is geen gering verschil of de overgave plaats heeft in de sfeer van het afwachten of op de wijze van het hartelijk vertrouwen. Bovendien was er een wettische trek in de Labadistische beschouwing van het geloof. Bij Yvon was een lange weg van voorbereiding, een langdurige oefening van boetvaardigheid noodzakelijk. Maar daarvoor werd men ervan weerhouden direct naar Jezus te gaan¹⁸.

Meer dan eens heeft Brakel erop gewezen, dat verbrijzeling van het hart en hongeren en dorsten geen voorwaarden zijn, maar alleen gestalten waardoor men geprikkeld wordt om Jezus te zoeken. Anders zou men niet willen of kunnen komen (805, 806, 1069, 1070).

Toch gebruikte hij ook wel uitdrukkingen die aan een bepaald schema zouden kunnen doen denken. ‘Als God iemand wil overbrengen, zo overtuigt Hij hem eerst van de zonde, van gemis van God, van toorn Gods, van verdoemelijkheid’ (1117). Het motief om het zo te stellen is echter meer van

psychologische dan van theologische aard. Hij heeft ermee willen zeggen, dat het geloofsleven zo verloopt of dat het in de regel zo verloopt. In het hoofdstuk over de wedergeboorte is sprake van de gewone weg van bekering. In de tijd van Brakel hebben velen zich daar goed in kunnen vinden. Het was herkenbaar en het sprak aan.

Het is van belang, dat hij niet alleen uitvoerige beschrijvingen gegeven heeft van de geloofswerkzaamheden en van wat er in de gelovigen omgaat, maar ook verklaard heeft: Men moet niet menen, dat iedere daad zo op elkaar volgt, als wij ze hier beschreven hebben. Men kan de precieze tijd van het begin van het geloof en van de wedergeboorte niet of zeer zelden weten (756).

Volgens Brakel is het genoeg, als men op goede gronden uit het Woord van God en uit goede kennis van zijn hart en daden besluiten kan, dat men gelooft en wedergeboren is.

Het type van geloofsleven dat hij in de *RG* tekende, is ook uit tal van andere oude schrijvers bekend. Maar wat bij Brakel opvalt, is een evangelische mildheid. Dat blijkt ook uit de wijze waarop hij, in het besef dat ‘de waaraachtigen doorgaans vele bekommelingen hebben’ (815), telkens en telkens bezig was te bewegen tot het geloof. Ieder mag en moet Christus aannemen. Ongeloof is een verschrikkelijke zonde (720).

In Christus is een volheid van alles om al uw gebrek en al uw begeerten te vervullen. ‘Ik bid u, keert u toch van alles af en begeeft u tot deze Zaligmaker om uit zijn volheid te ontvangen genade voor genade’. Is er enige bekommeling? De rechtvaardige en goede God heeft zijn Zoon tot een Borg gegeven. ‘Die Borg bied ik, als zijn dienaar, in zijn naam u aan; ja u, die dit leest en hoort lezen’. Jezus nodigt u op het vriendelijkste om Hem aan te nemen en uzelf geheel aan Hem over te geven, met de verzekering, dat Hij u niet zal verstoten, indien gij komt (801, 802, 1062).

Het behoort ook echt bij Brakel als man van de Nadere Reformatie om een heel hoofdstuk te wijden aan de kentekenen van het zaligmakend geloof. Ze hebben een dubbele functie.

Wie niet oprecht gelooft, kan erdoor ontdekken, dat hij zich niets moet inbeelden. Maar de ware gelovigen kunnen er ‘de waarheid der genade’ door ontdekken (822).

Men kan tot kennis van zijn staat komen, of men in het verbond der genade met God is en of men gelovig is of niet. Brakel dacht bij de zelfbeproeving behulpzaam te kunnen zijn door een aantal gestalten voor te stellen, zoals onwetenden, zorgelozen, uiterlijk godsdienstigen en mensen met een ingebeeld geloof (811-816).

Ook uit preken van Brakel en die van anderen kennen wij deze methode. Het is de classificatiemethode, die kenmerkend was voor de prediking van de Nadere Reformatie, althans in de latere fase¹⁹.

De ware gelovigen geven zich geheel aan Jezus over, niet alleen om door Hem op Tabor, maar ook om op Golgotha gebracht te worden. Zij onderwerpen zich, al wilde Hij hen voorbijgaan, ja, door de hel naar de hemel leiden (825).

Nu kunnen er ware gelovigen zijn die vrezen, dat zij zich zullen bedriegen. Brakel weet, dat de kenmerkenprediking daar aanleiding toe kan geven (834).

Dan is het nodig op de geloofsmoeilijkheden in te gaan. In een afzonderlijk hoofdstuk behandelde Brakel niet minder dan dertien gevallen van twijfel.

Hoe hij geestelijke leiding gaf in geloofsvragen, is ook af te leiden uit het hoofdstuk over het leven des geloofs op de beloften.

Een ziel die gelooft, is er niet mee tevreden Jezus eens te hebben aangenomen door het geloof, maar doet het telkens opnieuw. Als het geloof werkt met de beloften, zullen er meer geloofswerkzaamheden zijn en zal het geestelijke leven toenemen. 'Daarom, in wat staat gij ook zijt, neemt een belofte, eigent die u toe als aan u gedaan van de waarachtige God'. Als God de vervulling van de beloften uitstelt, moet men niet moedeloos worden. Het wachten doet de ziel afgetrokken zijn van de aardse dingen, houdt haar bezig in onderhandeling met God en brengt haar in een geestelijker gestalte, ook zonder dat ze het merkt (1070-1084).

Maar wie onbekeerd is, is nog zonder Christus, zonder God, zonder belofte en zonder hoop om zalig te worden, als hij onbekeerd blijft. 'Voor een onbekeerde zijn geen beloften in de Bijbel' (1060, 1085).

Hiermee heeft Brakel een waarschuwing willen laten horen, die hij noodzakelijk achtte. Niemand mocht zich toeëigenen wat hem niet toekwam. Alleen heeft een dergelijke waarschuwing niet zelden een onbedoeld extra effect. Ook bij de kinderen van God kan alles dan gaan cirkelen om de vraag: Ben ik wel bekeerd? Als dat het geval is, zijn de beloften van God immers voor hen en anders niet!

De verzekering

Geloven en verzekerd zijn van het heil zijn bij Brakel twee. Het geloof bestaat niet in de verzekering, want die is een gevolg en vrucht van het geloof. Het geloof bestaat in het uitgaan uit zichzelf, het overgaan in Christus en het aannemen van Hem, die Zichzelf aanbiedt (720).

Een gelovige kan niet anders dan naar verzekering verlangen, maar er worden er duizenden zalig zonder uitdrukkelijk verzekerd te zijn van hun deel hebben aan Christus. Het is zelfs een grote misvatting buiten het Woord en tegen het Woord, dat de natuur van het geloof bestaat in de verzekering.

Het gaat om het opmaken van een sluitrede. Men neemt de eerste stelling

uit het Woord, dat de genade, de wedergeboorte en het geloof met zijn werkingen beschrijft: Voor wie zo en zo is, zijn die en die beloften. Men neemt de tweede stelling uit zijn eigen hart, maar wel voor het oog van de alwetende God: Ik ben zo en zo. Daaruit maakt men het besluit op: Ik ben dus in de staat der genade, wedergeboren en gelovig. ‘Dit is de verzekering’ (II, 658, 659).

Op een andere plaats heet dit de gewone weg tot verzekering (I, 945)²⁰. Op een groot aantal bladzijden van zijn werk heeft Brakel met het oog hierop de kentekenen voorgesteld, waarvan men dan gebruik dient te maken. Het is immers maar zelden, dat God op zo’n buitengewone wijze tot de mens spreekt, dat alle tegenspraak ophoudt.

Men kan niet zeggen, dat de toepassing van deze sluitrede alleen voor de Nadere Reformatie karakteristiek is. De theologie van de zeventiende eeuw is er vol van. Het onderscheiden van een directe of uitgaande daad en een reflexieve of wederkerende daad van het geloof heeft er evenals het spreken van een wezen en een welwezen van het geloof toe geleid, dat men het een van het ander scheidde. Anders dan in de reformatorische theologie is nu de indirecte weg, die via de kenmerken van de genade in het innerlijk leven loopt, dé weg geworden om tot de heilszekerheid te komen²¹.

Het is wel zo, dat dit in de geloofsleer en de prediking van de Nadere Reformatie heel sterk opvalt. Dat kan zowel samenhangen met een verdere ontwikkeling in het analyseren van het geloofsleven als met de grote plaats die de kenmerken met hun tweeledige functie hier gekregen hebben.

De kritische vraag zou gesteld kunnen worden, of zo’n sluitrede of besluit wel veel meer is dan een vorm van redeneren. We vergeten niet, dat Brakel wel inzag, dat de Heilige Geest erbij nodig was, al noemde hij Hem er niet altijd bij. We horen van het besluit: Jezus is de mijne en ik ben de zijne, waarop de Heilige Geest soms zeer krachtig het zegel zet (792). Bij het avondmaal verzekert de Heere Jezus de gelovigen ervan, dat zij deel aan Hem hebben. Daar werkt de Heilige Geest doorgaans gevoeliger (1037).

Wij zouden willen, dat Brakel er meer over gezegd had, maar uit deze passage is tenminste de gedachte af te leiden, dat de Heilige Geest maakt, dat de sacramenten betekenis hebben voor de zekerheid van het heil, al is de conclusie uit de kenmerken voor Brakel het eerste.

Geloof en rechtvaardiging

Twee onderdelen van Brakels leer van de rechtvaardiging zijn typerend. Het eerste is, dat hij de rechtvaardigmaking zag als een oordeel van God, dat zo dikwijls uitgesproken wordt als de mens de daad van het geloof in Christus tot rechtvaardigmaking beoefent (852).

Als hij in Christus gelooft en met Hem verenigd is en aan zijn gerechtig-

heid deel heeft, rechtvaardigt God hem metterdaad en spreekt Hij het vrij-sprekend oordeel uit in zijn Woord.

Brakel was zich bewust, dat hij afweek van de opvatting van andere gereformeerden, die stelden dat de rechtvaardigmaking eens en voor altijd geschiedt. Hij keerde zich echter vooral tegen het gevoelen van de zogenaamde Hebreëen. Volgens hen had de rechtvaardigmaking eens en voor altijd plaats en niet dikwijls en dagelijks²². Daar ging Brakel tegenin: 'Zo menigmaal een gelovige het geloof oefent, zo menigmaal wordt hij gerechtvaardigd' (869-882).

Een tweede aspect van de leer is niet minder opmerkelijk. Bij Brakel wordt de rechtvaardiging door het geloof een rechtvaardiging van de gelovige. Het gaat lijken op een rechtvaardiging van de rechtvaardige.

De mens gelooft en neemt door het geloof Christus en zijn gerechtigheid als de zijne aan 'en komt alzo in staat van rechtvaardigheid, en is alsdan een voorwerp van gerechtvaardigd te kunnen worden'. Hij moet door de daad van het geloof en als oprecht belijder een bekwaam of gepast voorwerp worden voor de daad van God (873-878).

Er is op gewezen, dat de leer van de rechtvaardiging bij Brakel voor een belangrijk deel de neerslag is van de beleving van een christen²³. Hij wilde weergeven, hoe het geloof functioneert. Het neemt vooreerst de gerechtigheid van de borg Jezus Christus aan. Daarop keert de gelovige zich tot God, vertoont die gerechtigheid aan Hem en begeert daarnaar geoordeeld en gerechtvaardigd te worden. Meteen keert de gelovige zich tot de beloften die gedaan zijn aan hen die Christus en zijn gerechtigheid aannemen, hij eigent die zich toe als aan hem gedaan en hem vrijsprekend van schuld en straf en verklarend dat hij een erfgenaam van het eeuwige leven is. De Heilige Geest bekrachtigt die waarheden ook op de ziel. Zij gelooft ze en hoort zich door God rechtvaardigen. De Heilige Geest gaat wel verder en doet de ziel niet alleen smaken, dat ze gerechtvaardigd is, maar ook wat het is (852, 1070).

Maar belevingen zijn van persoonlijke aard en verschillen van elkaar. De belevingsmomenten zijn in Brakels leer van geloof en rechtvaardiging in overvloed aanwezig. We missen echter enkele bijbelse elementen, die van wezenlijk belang zijn, zoals de rechtvaardiging van de goddeloze, waarvan Paulus spreekt in Romeinen 4:5.

HET GEESTELIJKE LEVEN

De wedergeboorte

Een van de onderwerpen waarop men zich in de tijd van de Nadere Reformatie sterk concentreerde, is het geestelijke leven. Het neemt ook een grote plaats in de *RG* in.

De wedergeboorte is het begin van het geestelijke leven en van alle geestelijke gedachten en daden (1109). Geloof en wedergeboorte vallen samen, maar het geloof gaat in orde voor de wedergeboorte. Er is immers geen leven dan door de vereniging met Christus en het geloof is het middel daartoe (769, 756).

De wijze waarop de wedergeboorte tot stand komt, is verschillend. Sommigen worden in een korte tijd, als in één ogenblik overgebracht; anderen langzamer. Sommigen door en met grote verschrikkingen van de wet, de dood en de verdoemenis; anderen op een zeer evangelische wijze. Sommigen worden door de kennis van de waarheid gelovig en dat zijn doorgaans de bestendigste en de vaste christenen. Sommigen worden bekeerd met veel wisseling van droefheid en blijdschap, geloof en ongeloof, strijd en overwinning, vallen en opstaan. Dit is de gewone weg van God.

Dit gedeelte is weer karakteristiek voor Brakel. Zijn leer van de wedergeboorte wordt gekleurd door zijn kennis van de Bijbel en zijn kennis van de mensen. Hij kon als pastor zeggen: Zo leidt God de meesten. Maar hij haastte zich om eraan toe te voegen: Niemand moet bekommerd zijn, omdat hij niet is overgebracht op deze of gene wijze, die men zichzelf voorschrijft of waarop anderen bekeerd zijn. De wegen van God zijn wonderbaar en de een ondervindt wel iets waar de ander niet van weet. Het terugzien op de wegen waarlangs God ons geleid heeft, geeft ons stof van verwondering, van verheerlijking van God en van vaststelling van eigen staat (750, 751).

Geestelijke vrede en geestelijke blijdschap

Uit de rechtvaardiging door het geloof vloeien de geestelijke vrede en de geestelijke blijdschap voort. Zij die vrede met God en daarom ook innerlijke vrede hebben, zijn werkzaam om zich voor zonden te wachten en in tere godzaligheid voor Gods aangezicht te leven. Het gaat erom zich nabij de Heere te houden en de gemeenschap met God te oefenen (931).

Het is weer echt iets voor Brakel om te schrijven: Wij zullen de gelovigen eens opbeuren en trachten te bewegen tot de geestelijke blijdschap, want zij brengen hun tijd veel in beklemdheid en treurigheid door. Komt dan gelovigen! Dient de Heere met blijdschap (Ps. 100:2). Kent en erkent de genade die in u is, hoe klein ze ook is. De droefheid, dat dubben, komt niet overeen met uw staat. Het is tot oneer van God, het kan de natuurlijke mensen afschrikken van de godzaligheid. Het is schadelijk voor de droefgeestigen zelf en zeer schadelijk voor het geestelijke leven. God heeft behagen in de blijdschap van zijn kinderen. Gelovigen, er is nog veel voor u te doen! Hoe zult gij dat verichten zonder blijdschap? (942-944).

Brakel had geen sombere kijk op het geestelijke leven. Hij wakte de gemeente op tot een meer vreugdevol leven. Om misverstand te voorkomen

merkte hij erbij op, dat de geestelijke blijdschap niet altijd vergezeld gaat van verrukkingen, zoals sommige kinderen van God die nu en dan ondervinden, ‘want dat gebeurt niet allen, maar weinigen, en dat blijft niet, maar gaat weer weg’ (941). Hij hechtte meer waarde aan de blijvende vreugde dan aan de momenten van zielsverrukking. In een meer mystieke theologie wordt het niet zelden anders voorgesteld.

De geestelijke overdenking

Vooraf in het tweede deel van de *RG*, waarin het gaat over het leven van de ware bondgenoten, heeft Brakel veel over het geestelijke leven gesproken.

Het wordt bevorderd door de eenzaamheid, door een tijdelijke afzondering van het gezelschap van mensen om zich vrijer en ernstiger bezig te houden met oefeningen waarin God gezocht wordt. Hij kende het ‘heilig eenzaam, met God gemeenzaam’ (II, 508). Hij voerde ook het pleit voor buitengewone godsdienstige oefeningen als vasten en waken’ (491-503)²⁴.

Een belangrijke oefening is de heilige meditatie of geestelijke overdenking. Met een van de aarde afgetrokken en ten hemel verheven hart beschouwt de godzalige dan God en de goddelijke dingen met zijn gedachten om daardoor verder ingeleid te worden in de kennis van de goddelijke verborgenheden. Het doel van de overdenking is de opbouw en de groei van het geestelijke leven. Omdat het van boven is, wil het naar boven. Door de geestelijke overdenking, beschouwing en alleenspraken krijgt de ziel een goede gestalte en wordt ze vaardiger om de weg van de geboden te lopen (509-513).

De geestelijke wasdom

Waar geestelijk leven is, is ook geestelijke groei. Een gelovige kan niets doen, als er niet telkens een voorkomende, medewerkende en achtervolgende kracht van de Heilige Geest bijkomt.

Evenals zijn vader, die er een heel boek aan wijdde²⁵, sprak Wilhelmus à Brakel, onder verwijzing naar de vaders, jongelingen en kinderen van 1 Johannes 2, van verschillende staten en trappen van de gelovigen. Hij maakte er geen systeem van. Daarvoor had hij te veel oog voor de gevarieerdheid die er is. Hij gaf zelf een beschrijving van allerlei toestanden (599-601).

De geestelijke groei bestaat vooral in een ‘verstandiger en geloviger gebruik van Christus’. Wij lezen: ‘Men wast in Christus, als men gedurig zich door het geloof verenigt met Christus als onze Borg tot rechtvaardigmaking, als men Hem gedurig gebruikt als de weg, en als de Hogepriester om door Hem tot God te gaan’. Ook hierbij ontbreekt het niet aan aansporingen: Christenen, aan het werk, tracht naar de geestelijke wasdom! (604, 610).

Verachtering, verlating, duisternis en dodigheid

De verachtering in het geestelijke leven is het tegendeel van de geestelijke wasdom. In de *RG* is aangegeven, waarvoor men zich moet wachten en wat men moet betrachten.

Brakel ging niet voorbij aan de geestelijke verlatingen, waarover in de zeventiende eeuw trouwens door velen nagedacht is.

Waarom handelt God zo met zijn kinderen? Allereerst toont Hij zijn vrijheid om genade te bewijzen aan wie Hij wil en wanneer Hij wil. Soms verlaat Hij zijn kinderen om een bijzondere zonde, maar soms is het een beproeving van het geloof.

Ook bij de behandeling van de geestelijke duisternis en de geestelijke dodigheid trachtte Brakel de nodige pastorale leiding te geven.

Op dit alles volgt in de *RG* een hoofdstuk over de volharding der heiligen. Dat is een genadige en krachtige werking van God, waardoor Hij het geestelijke leven en het geloof in de ware bekeerden bewaart (708).

Er zijn gedeelten in het werk van Brakel die de indruk na kunnen laten, dat innerlijke vrede, innerlijke vreugde en innerlijke groei het een en het al zijn. Het geestelijke leven lijkt een ingekeerd leven.

Maar geestelijk is niet zonder meer gelijk te stellen met innerlijk. Het geestelijke leven, het leven uit Christus, dat de Heilige Geest aan de kinderen van God schenkt, heeft ook een naar de gemeenschap toegekeerde zijde²⁶. De liefde tot de naaste en de mildheid behoren erbij. Het is geen ascetiek zonder ethiek. Toch heeft de praktijk van de naastenliefde niet zo de nadruk als de beoefening van de godzaligheid voor Gods aangezicht.

DE WET VAN GOD

De functie van de wet

In aansluiting bij de behandeling van de heiligmaking wordt in het hoofdstuk van Brakel over de wet gesproken. De wet is de regel der heiligheid.

Is de wet der tien geboden een formulier van het genadeverbond? Over die vraag waren de meningen verdeeld.

Brakel wees de mening van Coccejus af. De wet is geen kort begrip van het genadeverbond, want evenals het werkverbond zegt zij: Doet dat en gij zult leven, terwijl het genadeverbond zegt: Geloof in de Heere Jezus, en gij zult zalig worden. De wet is het genadeverbond niet, want in de wet staat geen letter over de Borg of over het geloof in de Borg Jezus Christus.

Maar de wet is ook geen werkverbond. Zij is 'een regel voor de bondgenoten der genade'.

De wijze waarop Brakel bij zijn bespreking van dit theologische verschil de eerste woorden van de decaloog verklaarde, bevredigt niet. Er staat: Ik ben de Heere, uw God. Volgens Brakel toont die voorrede het gezag van de Gebieder, omdat die uitdrukking wel meer toegevoegd wordt aan bevelen en waarschuwingen. Hij geeft nog wel toe, dat er ook uit af te leiden is, dat er een genadeverbond moet zijn (II, 40-42).

De wet van de tien geboden is een eeuwigdurende regel, die ook nu bindend is. Maar de mens kan de wet niet volmaakt volbrengen.

De functie van de wet is een dubbele. Ze is een spiegel om de zonde te zien en een regel om de wegen ernaar te richten (199).

In overeenstemming daarmee stelde Brakel telkens eerst de verboden zonden en daarna de geboden deugden voor. Zo ging het bij het eerste gebod en op dat stramien is verder geborduurd.

Het vierde gebod

Over geen van de geboden heeft Brakel zoveel gezegd als over dat van de sabbat. Hij schreef er al over in zijn *Hallelu-jah* en een deel daarvan is letterlijk overgenomen in de *RG*.

In het eerste werk was de context polemisch, al werden tenslotte nog praktische punten genoemd. Wie daar nog meer over wenste te lezen werd door W. à Brakel naar *De Trappen des geestelycken levens* van zijn vader verwezen. Voor de praktijk van de viering van de rustdag was in de *RG* meer ruimte.

Dat neemt niet weg, dat Brakel ook daarin de opvatting van Coccejus en zijn geestverwanten meende te moeten bestrijden. Hij stelde 'het grote verschilpunt' (124) uitdrukkelijk aan de orde. Behoort de sabbat tot de ceremoniële wet, die aan Israël alleen gegeven is en in Christus vervuld en te niet gedaan is? Of behoort ook de sabbat tot de onveranderlijke regel van de heiligheid?

Volgens Brakel is de viering van de zevende dag al vóór de zondeval geboden. Het is een zedelijk gebod, dat voor alle mensen in alle tijden geldt. Christus kwam niet om de wet te ontbinden, maar om die te vervullen. Door zijn komst wordt de nauwe godzaligheid niet afgeschaft. Als wij de eerste dag van de week als rustdag vieren en niet de zevende dag, is dat een verandering in een kleine omstandigheid. God heeft de sabbat een dag vooruitgezet. In zijn ijver om zijn standpunt te funderen betwijfelde Brakel zelfs, dat de dag des Heren (Op. 1:10) de dag van de opstanding van Christus aanduidt. Hij dacht aan de dag die door de Heere ingesteld was (150, 151).

Hij kwam ertegenop, dat van die dag een werkdag werd gemaakt, of een marktdag, een plezierdag, een zondendag- of een ezelsdag, d.w.z. een dag die in luiheid of met niets doen werd doorgebracht.

Alle mensen wordt het werken verboden, omdat God op die dag een algemene stilte op de gehele aarde wil hebben. Uitgezonderd zijn werken van de godsdienst, werken van volstrecte noodzakelijkheid en werken van barmhartigheid. Opvallend is de toevoeging van het woord ‘volstrect’, alsof noodzakelijkheid al niet duidelijk genoeg was (118-120).

In Brakels beschouwing van de rustdag is de preciesheid te herkennen, die hij met andere mannen van de Nadere Reformatie gemeen had. Men zou dit een puriteinse trek kunnen noemen²⁷.

Het ging om ‘nauwe godzaligheid’. Maar deze nauwgezetheid is bij Brakel geen krampachtigheid geworden. Wij lezen: Geen rust, maar een heilige rust wordt geboden. Het doen van geen werk moet men samenvoegen met de godsdienst. De betrachtning bestaat niet in een bekrompen: Raakt niet en smaakt niet. Mag ik dit wel doen? Mag men dat wel doen? Zij die geestelijk zijn, zullen spoedig weten, wat voor of tegen de geestelijkheid van de sabbat en de heiliging ervan is (118, 121).

De geboden van God moeten dus stipt worden nagekomen, maar niet in een wettische geest.

BRAKEL EN DE PIËTISTEN

Verschijselen als de mystiek en het spiritualisme, waarmee Brakel in aanraking kwam, gaven hem aanleiding tot het schrijven van een *Waerschouwen-de Bestieringe*. Dit geschrift werd door hem in de derde uitgave van de *RG* opgenomen²⁸.

Wie had hij op het oog? Hij noemde zelf de Mystieken, Quiëtisten, Dwaalgeesten, Geestdrijvers, David-Joristen, Böhmisten, Kwakers en verderop ook de Labadisten (1094, 1119).

Als verzamelnaam zou ‘spiritualisten’ of ‘geestdrijvers’ nu meer gangbaar zijn, maar Brakel koos de benaming ‘Piëtisten’. Dat woord had voor hem dus een ongunstige klank. Hij bedoelde niet de godzaligen die in Duitsland als Piëtisten bekend stonden (‘verre, verre is dat van mij’).

Zes stellingen beheersen het betoog. De tweede en de derde hebben betrekking op de kerk en de Heilige Schrift.

Een christen moet grote liefde en achting voor de kerk hebben. Zij kan in alles gebrekkig zijn, maar zij heeft in alles de waarheid. Zwart beslagen zilver verliest zijn waarde niet. Maar de Piëtisten spannen zich in om de kerk zo mogelijk te ruïneren. Zij verwerpen de kerk, de kerkorde, de zending van de predikanten, de dienst van de prediking, de sacramenten en de sleutels van het koninkrijk der hemelen. Zij maken zich schuldig aan verachting van de gemeente van God. De kerk verlaten en bestrijden is een verschrikkelijke zonde (I, 1099-1104).

Het Woord wordt door hen verworpen of geminacht. Dat laatste gebeurt, als men het als een abc voor beginners of als een dode letter beschouwt (1108, 1109). Zij leven bij invallen, waarin zij de leiding van de Geest zien of zij gaan nog verder en spelen de profeet (1125).

Maar de Heilige Schrift is de enige regel van leer en leven. Geen kerk zonder Woord; geen Woord zonder kerk (1105).

Twee stellingen zijn aan wedergeboorte en geloof gewijd. De wedergeboorte bestaat niet in een verliezen van zichzelf, in het niet zoeken van eigen zaligheid, in het verzinken en verdrinken in God, want dat alles kan 'natuurlijk werk' zijn. Het kan buiten de genade van God omgaan. De wedergeboorte is een totale verandering van de mens, die door de Heilige Geest door middel van het Woord tot stand wordt gebracht (1111, 1112).

In de waarschuwing tegen de 'Piëtisten' wordt de weg van het geloof gewezen. Velen willen wat meebrengen: een verbrijzeld hart, een heilig hart, een heftig begerig hart, alsof dat een voorwaarde was voor het komen tot Jezus. Maar zegt God niet: wie wil, die kome? Christus wordt ons door Hem aangeboden – wij moeten Hem aannemen.

De reformatorische visie op het geloof is hier duidelijk in te herkennen. Maar de brede beschrijving van de geloofswerkzaamheden, die erop volgt, bevat ook andere elementen, die niet zuiver reformatorisch zijn. Daarbij treft ons het woordje 'eerst': Als God iemand wil overbrengen, overtuigt Hij hem eerst van de zonde, van gemis van God, van toorn Gods, van verdoemelijkheid (1116, 1117).

Van de voorstelling, dat men na het gelovig aannemen van Christus tot hogere dingen moet opklimmen, wilde Brakel niets weten. Een christen kan immers niet anders leven dan door het geloof, niet anders opwassen dan in Christus en geen vrucht dragen dan uit Hem (1119, 1120).

De laatste stelling zegt, dat al de zaligheid van de mens in dit leven en na dit leven in de gemeenschap met God en de beschouwing van God bestaat.

In dit gedeelte komen meditatie en contemplatie – overdenken en aanschouwen – ter sprake. Volgens Brakel is er geen wezenlijk verschil tussen, omdat beide het werk van de mens zijn. Wel maakte hij onderscheid tussen de werkzaamheid van de ziel in de overdenking en de buitengewone openbaring van God aan de ziel, die soms wordt geschonken. 'God ontmoet zulke geestelijke overdenkers wel met buitengewone en meer onmiddellijke openbaringen van Hem, naar zijn belofte (Joh. 14:21, 23) en doet hun meer nabij zien en smaken wat God is, en wat Hij hun is in Christus Jezus; doch niet aan allen, maar aan sommigen, en dat is dan nog een zelden uur van een korte duur' (1133).

'Een zelden uur van een korte duur' is de 'rara hora et parva mora' van Bernard van Clairvaux. Hier en op enkele andere plaatsen is de invloed van

diens mystiek te bespeuren²⁹. Bij Wilhelmus à Brakel is minder van een mystieke sfeer merkbaar dan bij zijn vader, naar wiens werk hij hen die een voorbeeld van heilige overpeinzingen begeerden, wel verwees (1140). Hij noemde in dit verband ook de ‘overpeinzingen in een lagere trap’ van zijn eigen vrouw Sara Nevius. Wellicht is Brakel ook door Witsius beïnvloed, die in Leeuwarden zijn collega is geweest³⁰.

In de *Waerschouwende Bestieringe* heeft Brakel geestelijke leiding willen geven aan hen die door ‘hoge bespiegelingen’ werden bekoord of ervan onder de indruk waren. Al zijn werk wordt trouwens gekenmerkt door het samengaan van dogmatisch inzicht en pastoraal talent.

Brakel liet een praktische en stichtelijke geloofsleer na, ‘een werk in het stuk van de waarheid en bijzonder in de kracht van een innige en recht geestelijke beoefening zo doorwrocht, zo nuttig, zo dierbaar, dat het de tijd wel zal verduren’³¹.

Veel dat kenmerkend is voor de gehele *RG* keert terug in de *Waerschouwende Bestieringe tegen de Piëtisten*, waarmee het eerste deel besloten wordt.

Brakel had iets te zeggen tot de zwakken in het geloof, aan wie hij altijd veel zorg besteedde: Houdt gij u bij het Woord, zoekt gij God door Christus in eenvoudigheid uws harten, en zijt tevreden met de bedeling der genade, die God u geeft (1099).

Hij richtte zich tot die godzaligen die door het ‘piëtisme’ heen en weer geslingerd werden: Een gedurige en dikwijls herhaalde oefening van het geloof is het pit en wezen van het ware christendom (1132). Aan het einde staat nog: Hebt gij lust tot zuiver licht, tot ware godzaligheid, blijft bij de kerk, volgt het Woord en wandelt in de gebaande wegen.

Onder onze oude theologen die veel aandacht hadden voor het werk van de Heilige Geest in ons, is Brakel zeker niet de minste. Ook tegenover de geestdrijverij heeft hij dat werk van de Geest helder in het licht gesteld.

De Heilige Geest is een Geest van het geloof en Hij brengt de kinderen van God tot Christus. Hij verenigt hen met de kerk en houdt hen ermee verenigd. Hij leidt de gelovigen in alles naar het Woord. Door dat Woord wederbaart Hij hen, heiligt Hij hen, leidt Hij hen en troost Hij hen (1126).

Zo sprak ‘Vader Brakel’.

Noten

1. Zie over Theodorus à Brakel het *Biografisch Lexicon (BLGNP)*, I.
2. Zie over Wilhelmus à Brakel: A. Hellenbroek, *Algemeene Rouklagte* (1711), op-

genomen in W. à Brakel, *Redelijke Godsdienst*, III, Leiden 1882, blz. 357-393; F.J. Los, *Wilhelmus à Brakel*, Leiden 1892; *Biographisch Woordenboek (BWPGN)*, I.

3. Hierdoor is de derde druk (1707) uitgebreider dan de beide voorgaande. In het vervolg wordt uitgegaan van een van de meest gangbare edities: *Logikè Latreia, dat is Redelijke Godsdienst* (in de tegenwoordige spelling, onveranderd naar de beste uitgave, onder toezicht van J.H. Donner, 3 delen, Leiden 1881-1882, 1893². Met de aanduiding *RG*, I, II of III en het noemen van de bladzijde wordt naar deze editie verwezen.
4. *Hallelu-jah ofte Lof des Heeren*, Rott. 1689⁴, blz. 8; *RG*, I, blz. 614, II, blz. 198, III, blz. 331. Volgens het woord vooraf in het *Hallelu-jah* zijn er met name twee misslagen in de kerk van Nederland: 'De eene is, dat men zich met de letter te vreden houdt, ende zich inbeeldt als of de Godtsaligheid alleen in de kennis van de t'zamenhang van de Bybel bestonde; een andere is, dat men devotie, ende Godtsalige bewegingen van binnen, ende deugtsaemheit van buiten oeffent zonder gegronde kennis van de waarheden'.
5. F.J. Los, *a. w.*, blz. 60-63.
6. Zie voor Brakels visie op de kerk: C. Graafland, *De kerk bij Wilhelmus à Brakel (1635-1711)*, in *De Waarheidsvriend*, 72e jrg., 1984, nrs. 24-30.
7. Deze waarschuwing is in de derde druk van de *RG* (1707) opgenomen als hoofdstuk 43 van deel I. De inhoud ervan komt nog ter sprake.
8. *Hallelu-jah*, blz. 138, 162; *RG*, I, blz. 364.
9. *Hallelu-jah*, blz. 145.
10. *Hallelu-jah*, blz. 181-188.
11. *RG*, I, blz. 969 vlg.
12. *Hallelu-jah*, blz. 208-212.
13. J.J. Tigchelaar, *De functie van de praedestinatie in de theologie van Calvijn en Brakel*, in *Theol. Ref.*, 1^e jrg., 1958, blz. 188.
14. *RG*, I, blz. 175. Zowel in de *Ned. Geloofsbelijdenis* als in de *Dordtse Leerregels* ontbreekt deze parallelle, waarvoor ook geen grond in de Heilige Schrift te vinden is.
15. J. Calvijn, *Institutie*, III, 24, 5.
16. Vgl. J. van Genderen, *De verwachting van een duizendjarig vrederijk*, Goudriaan 1984, blz. 37-44, waar wordt voorgesteld om bij Brakel en anderen van partieel chiliasme of van schijnbaar chiliasme te spreken.
17. Zie b.v. J. van den Berg, *Joden en christenen in Nederland gedurende de zeventiende eeuw*, Kampen 1969; C. Graafland, *Het vaste verbond*, Amst. 1978, blz. 113-120; T. Brienens, *De joden in de visie van de Nadere Reformatie*, in *Documentatieblad Nadere Reformatie*, 5e jrg., 1981, blz. 109-139.
18. Zie voor P. Yvons opvatting van het geloof: C. Graafland, *De zekerheid van het geloof*, Wageningen 1961, blz. 191-195.
19. Zie T. Brienens, *De prediking van de Nadere Reformatie*, Amsterdam 1974, blz. 117-125.
20. Volgens W. à Brakel, *Leere en leydinge der Labadisten*, Rotterdam 1685, blz. 126 vlgg. is er drieërlei weg van verzekering. De eerste is de sluitrede uit de heiligmaking 'buyten expresse oefeninge des geloofs'. De tweede is de extraordinaire verzegeling van de Heilige Geest aan de ziel, waardoor Hij haar Gods liefde tot haar in Christus openbaart en haar met veel licht en blijdschap vervult. De derde is de oefening van het geloof. Dan houdt de ziel zich bezig met het beschouwen van de

- volheid van Christus, waarbij zij zich met veel licht bestraald ziet. Zij onderhandelt met een verstandige wil met Jezus en werkt om haar hart geheel met Hem te verenigen. Dan moet er wel enige verzekerdheid volgen.
21. Vgl. H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, IV, Kampen 1930⁴, blz. 91-95; J. van Genderen, *Het practisch syllogisme*, Alphen aan den Rijn 1954.
  22. De Hebreëen waren volgelingen van J. Verschoor. Zie over hem het *Biografisch Lexicon (BLGNP)*, I; over zijn denkkeelden P.J. Kromsigt, *Het Antinomianisme van Jacobus Verschoor*, in *Troffel en Zwaard*, IX, 1906, blz. 205-236, 272-289; X, 1907, blz. 1-21.
  23. J.G. Woelderink, *De rechtvaardiging uit het geloof alleen*, Aalten (1941), blz. 144-151.
  24. Voor het waken verwees Brakel o.m. naar Ps. 119:62, 147, 148 en behalve naar de praktijk van de christenen in de eerste kerk en in de eerste tijd van de Hervorming ook naar het voorbeeld van zijn vader Theodorus à Brakel.
  25. Th. à Brakel, *De trappen des geestelycken levens*, Amsterdam 1670 (postuum door zijn zoon W. à Brakel uitgegeven).
  26. Vgl. de hoofdstukken over de naastenliefde, de nederigheid, de zachtmoedigheid, de vreedzaamheid en de milddadigheid, *RG*, II, blz. 531- 589.
  27. W. Goeters, *Die Vorbereitung des Pietismus*, Leipzig 1911, S. 53-58.
  28. *Waerschouwende Bestieringe tegen de Piëtisten, Quiëtisten en diergelyke, afdwaelende tot een natuurlyken en geesteloosen Godtsdienst, onder de gedaente van Geestelykheyt*, in *RG*, I. Zie hierover W. van 't Spijker, *W. à Brakel en de Piëtisten*, in *De Wekker*, 72e jrg., 1962- 1963, nrs. 7, 8/9, 11-13.
  29. I. Boot, *De allegorische uitlegging van het Hooglied voornamelijk in Nederland*, Woerden 1971, blz. 203-211.
  30. I. Boot, *a. w.*, blz. 207-211.
  31. A. Hellenbroek bij de herdenking van Brakel in 1711: *RG*, III, blz. 374.